

Moralske regnskaber

Pårørendes forhandlinger i omsorgen for deres nærmeste

Jonas Winther¹

Kirsten Louise Brock Pedersen²

Line Hillersdal^{2,3}

¹Institut for Pædagoguddannelse, Københavns Professionshøjskole

²Institut for Sygeplejerske- og ernæringsuddannelserne, Københavns Professionshøjskole

³Institut for Antropologi, Københavns Universitet

Winther, Jonas; Pedersen, Kirsten Louise Brock & Hillersdal, Line 2024. Moralske regnskaber: pårørendes forhandlinger i omsorgen for deres nærmeste. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 41, 37-61.

Politikere på både nationalt og kommunalt niveau foreslår, at pårørende og familier bør spille en større rolle i ældreplejen for at lette noget af det pres, som de demografiske forandringer (flere ældre og flere børn, færre erhvervsaktive) og de aktuelle og fremtidige rekrutterings- og fastholdelsesudfordringer i velfærdssektoren kommer til at lægge på velfærdsinstitutionerne i de kommende år. Det skærpede politiske fokus på øget inddragelse af pårørende kalder på empiriske undersøgelser, der ikke blot interesserer sig for, hvad og hvor meget pårørende gør, men som også interesserer sig for det moralske arbejde, som pårørende anses til at gøre, når de engageres og engagerer sig selv i omsorgen for deres nærmeste. Med afsæt i kvalitative interviews med 11 kvinder, som hjælper en nærtstående ældre, sætter vi fokus på det moralske arbejde, som går hånd i hånd med det både praktiske, sociale og kropslige engagement, de lægger i at drage omsorg for deres nærmeste. Med inddragelse af indsigter fra den antropologiske omsorgsforskning udfolder vi, hvordan de i disse forhandlinger fører

en form for moralsk regnskab, hvor de udreder og evaluerer deres egne, familiens og statens omsorgshandlinger og forsøger at få styr på og håndtere de intergenerationelle forpligtelser og forventninger, som cirkulerer i både deres familier og samfundet mere bredt. Et skærpet fokus på det, vi kalder moralske regnskaber, kan give indsigt i, hvordan politiske reformer og bevægelser hen imod øget involvering af pårørende får indflydelse på, hvordan de ser sig selv som samfundsborgere, medborgere og familiemedlemmer, og hvordan de balancerer og forener de forskellige forpligtelser, der knytter sig til disse roller.

Moral accounts - relatives' negotiations in the care of their loved ones

Politicians at both national and municipal level suggest that carers and families should play a greater role in elderly care to alleviate some of the pressure that demographic changes (more elderly and more children, fewer working people) and current and future recruitment and retention challenges in the welfare sector will place on welfare institutions in the coming years. The increased political focus on increased involvement of relatives calls for empirical studies that are not only interested in what and how much relatives do, but also in the moral work that relatives are encouraged to do when they are involved and engage themselves in caring for their elderly family members. Based on qualitative interviews with eleven women caring for an elderly family member, we focus on the moral labor that goes hand in hand with the practical, social, and physical engagement they put into caring for their old family members. Guided by insights from anthropological care research, we zoom in on how two carers negotiate with themselves about why and how they should engage and commit to caring for a close elderly family member, and how they engage in a form of moral accounting in which they simultaneously evaluate their own, the family's and the 'state's' acts of caring and develop and test the moral premises that underpin the evaluation itself. This point has important implications for how we understand the work that carers do in the welfare state. Because, as the article will show, moral accounting involves rethinking the way they see their role as family members, fellow citizens, and citizens.

Introduktion

Man skal hele tiden prioritere sin tid: Hvor mange besøg? Hvornår på dagen? Hvordan passer det ind i mine andre planer? Hvor kort eller lang tid skal jeg være der, for at det giver mening? Jeg har hele tiden rigtig mange diskussioner med mig selv om, hvordan jeg skal give min omsorg til hende. Der er hele tiden den der forhandling med mig selv (Lisbeth, 66 år).

Lisbeth¹ er en nyligt pensioneret 66-årig tidligere sygeplejerske, der som mange andre i Danmark tager sig af en nærstående (Ældre Sagen, 2021, 2024). Lisbeth har rigeligt at se til i hverdagen. Hun har en plejkrævende mor med fremskreden demens, fire voksne børn og otte børnebørn, og som hun fortæller ovenfor, oplever hun, at hun hver dag "diskuterer" og "forhandler" med sig selv om, hvordan hun skal drage omsorg for sin mor. Netop de løbende forhandlinger, pårørende har med sig selv, er fokus i denne artikel.

I artiklen fokuserer vi på den gruppe pårørende, som Ældre Sagen har kaldt "velfærdsstatens usynlige hær" (Ældre Sagen, 2021) i et forsøg på at øge opmærksomheden omkring deres indsats. Ældre Sagens seneste pårørendeundersøgelse viser bl.a., at 94 % af voksne børn hjælper deres mor eller far, også selvom de allerede modtager hjemmehjælp, og at 81 % af de pårørende, som hjælper et ældre familiemedlem, ser det som noget naturligt (Ældre Sagen, 2024). Undersøgelsen viser også, hvordan pårørende hjælper deres ældre familiemedlemmer med alt fra praktiske gøremål til kontakt med offentlige myndigheder og personlig pleje. Samtidig indikerer undersøgelser, at den indsats, pårørende yder, ikke er uden omkostninger; mange pårørende oplever bl.a. stress, dårlig samvittighed, helbredsproblemer, og at deres uddannelses- eller arbejdsliv bliver påvirket negativt (Danske Patienter, 2019; Ældre Sagen, 2024).

I en tid, hvor pårørende forventes at spille en mere aktiv rolle i plejen og omsorgen for ældre familiemedlemmer (Regeringen, 2024), er det ikke blot relevant at undersøge, hvem de er og hvad de gør (Johansen m.fl., 2024). Det er også relevant at undersøge, hvilke moralske spørgsmål de må håndtere, når de involverer sig i omsorgen for en nærtstående. I artiklen præsenterer vi en analyse af, hvordan to pårørende forhandler med sig selv om, *hvorfor* og *hvordan* de skal engagere sig i omsorgen for et nærtstående ældre familiemedlem. Med inddragelse af indsigter fra antropologisk omsorgsforskning udfolder vi, hvordan de i disse forhandlinger fører en form for moralsk regnskab, hvor de udreder og evaluerer deres egne,

¹Vi har tildelt vores informanter pseudonymer for at beskytte deres identitet.

familiens og statens omsorgshandlinger og forsøger at få styr på og håndtere de intergenerationelle forpligtelser og forventninger, som cirkulerer i deres familier og samfundet mere bredt.

Baggrund

Stigningen i antallet af ældre og den akutte og fremtidige mangel på medarbejdere i velfærdssektoren har skabt en øget politisk interesse for, hvordan pårørende, familier og civilsamfund kan inddrages mere systematisk i leveringen af velfærd (Regeringen, 2024). F.eks. foreslog sundhedsøkonom Jes Søgaard under det seneste folketingsvalg, at det stigende pres på velfærdssystemet gør det nødvendigt at søge inspiration i lande, hvor ældreomsorg i højere grad end i Danmark er en "familieopgave". Som han udtalte til DR, bør vi diskutere, om ældrepleje skal være mere "sydlandsk": "Ser man bare til Tyskland og Østrig eksempelvis, så er det jo standarden. Ligeledes ser man i Sydeuropa, at det simpelthen er en familieopgave. Der ender vi næppe, men det bør diskuteres, om vi mere systematisk skal begynde at 'indregne de pårørende'" (DR, 2022). Med udtalelsen lægger Søgaard op til en genforhandling af den nuværende arbejdsdeling mellem familie og stat, og med ordet "indregne" antyder han, at familiemedlemmers omsorg for hinanden kan kvantificeres som en ressource, der kan indgå i et samfundsøkonomisk regnestykke.

Interessen for at inddrage familier og pårørende går igen i den siddende regerings (2024) seneste reformudspil på ældreområdet. Her fremhæves et "tættere samspil med civilsamfund og pårørende" (s. 28) som én af de bærende værdier i fremtidens ældreomsorg. Som det formuleres:

Der er brug for at tænke velfærd på en ny måde. Hvor flere byder ind, og hvor kvalitet er vigtigere, end hvem der leverer velfærden. Vi ønsker en bevægelse fra velfærdsstat til velfærdssamfund, hvor vi sammen skaber velfærden for ældre borgere på tværs af offentlige og private aktører, civil- og lokalsamfund og pårørende (Regeringen, 2024, s. 26).

Reformudspillet er motiveret af et ønske om at etablere en ny arbejdsdeling mellem staten og borgerne – en ny samfundskontrakt, hvor ansvaret for velfærd ikke længere primært løftes af offentlige myndigheder og institutioner. Når regeringen lægger op til en bevægelse fra "velfærdsstat til velfærdssamfund", mobiliseres fællesskab, solidaritet og beredvillighed som centrale moralske pejlemærker og nødvendige ressourcer i fremtidens ældreomsorg. Bevægelsen fra velfærdsstat

til velfærdssamfund kan betragtes som det, antropologerne Barbara Da Roit og Josien de Klerk med henvisning til Nikolas Rose betegner som en bevægelse hen imod etisk medborgerskab, dvs. en form for medborgerskab, hvor den enkelte ikke blot skal se sig selv som en del af et nationalt kollektiv, men også som et forpligtet medlem af et nabolag, en familie, en forening og andre lokale fællesskaber (Da Roit & de Klerk, 2014; Rose, 2000).

Idéen om at lægge flere velfærds- og omsorgsopgaver ud til pårørende, familier og civilsamfundet er et brud på ét af de centrale principper i den nordiske velfærdsstat, nemlig at de borgere, som kan arbejde, skal arbejde og betale skat, og at staten påtager sig det primære ansvar for at sikre, at alle borgere modtager den omsorg og støtte, de har brug for – fra vugge til grav (Andersen & Skaksen, 2022; Ploug et al., 2004). Denne grundlæggende aftale betyder, at velfærdsstater som den danske i nogle sammenhænge betegnes som “omsorgsfulde stater” (Rostgaard et al., 2022) – en betegnelse, som flere velfærdsforskere er begyndt at anfægte og revidere på baggrund af analyser af de neoliberale reformer og politikker, som siden 1990’erne og op gennem 2000’erne har præget centrale velfærdsområder (se bl.a. Dahl & Hansen, 2022). Foruden et øget fokus på privatisering og markedsliggørelse af offentlige ydelser har neoliberaliseringen af velfærdssektoren bl.a. betydet, at ansvaret for omsorg løbende er blevet forskudt fra staten til den enkelte, som forventes at tage ansvar for sin egen velfærd og sundhed, og til familien, som forventes at deltage i omsorgen af deres pleje- og behandlingskrævende familiemedlemmer.

Det øgede fokus på at inddrage pårørende i leveringen af velfærden gør det relevant at sætte fokus på og undersøge det moralske arbejde, som ledsager det praktiske og kropslige omsorgsarbejde, som pårørende yder i deres familie. Et skærpet fokus på det, vi kalder moralske regnskaber, kan give indsigt i, hvordan politiske reformer og bevægelser hen imod øget involvering af pårørende får indflydelse på, hvordan de ser sig selv som samfundsborgere, medborgere og familiemedlemmer, og hvordan de balancerer og forener de forskellige forpligtelser, der knytter sig til disse roller.

Kort om det empiriske materiale

Artiklen udspringer af forskningsprojektet *Care Across Generations*, hvor vi undersøger, hvordan intergenerational omsorg og solidaritet udfolder sig i familien, i civilsamfundet og i velfærdssektoren. Den er baseret på et delprojekt, der fokuserer på den såkaldte “sandwich-generation” (Rapp et al., 2023) – voksne,

der både drager omsorg for både deres forældre med behov for hjælp og pleje og for deres egne børn og børnebørn (se også Burke, 2017; Hämmäläinen & Tanskanen, 2021; Manor, 2021).

Artiklen bygger på 11 semistrukturerede interviews med erhvervsaktive og pensionerede etnisk danske kvinder i alderen 44-82 år, som alle måder spiller en aktiv rolle i omsorgen for deres forældre og/eller nærmeste². Vi rekrutterede kvinderne via fysiske opslag på plejehjem og i boligblokke i København og Nyborg, og vi interviewede de første 11, der meldte sig. Alle kvinderne er eller har været erhvervsaktive, og de har alle et stort socialt netværk af familie og venner. Derudover er flere engagerede i deres nærområdes foreningsliv og lokalsamfund. Interviewene blev gennemført af artiklens anden forfatter fra juni til september 2023, enten hjemme hos informanterne eller på offentlige steder, og de havde en varighed på mellem 60 og 120 minutter. Før interviewene blev informanterne grundigt informeret om studiets formål, og de gav deres samtykke til at deltage i undersøgelsen i overensstemmelse med gældende forskningsetiske retningslinjer (Københavns Professionshøjskole, 2023).

Vi analyserede interviewmaterialet med inspiration fra Adele Clarkes (2005) grounded theory, som lægger op til en induktiv tilgang, hvor analytiske pointer og begreber genereres fra det empiriske materiale. Vi gennemgik, kodede og tematiserede hver især interviewmaterialet og delte derefter vores iagttagelser for at identificere og kvalificere de gennemgående temaer. Dette kollektive analysearbejde resulterede i flere skriftlige analyseudkast, som vi sammenlæste med antropologisk litteratur om omsorg for at nuancere vores analyser yderligere.

²Der var hverken mænd, pårørende med etnisk minoritetsbaggrund eller repræsentanter fra andre relevante pårørendegrupper blandt de 11 personer, som havde lyst til at deltage i vores undersøgelse. Derfor er deres erfaringer og perspektiver ikke repræsenteret i denne første afdækning. Andre dele af Care Across Generations-projektet vil sætte fokus på pårørende med andre livshistorier og livsvilkår for derigennem at få et mere nuanceret billede af pårørendes involvering i omsorgen for deres nærmeste (se bl.a. Rytter et al., 2021, for en undersøgelse af pårørende med etnisk minoritetsbaggrund).

Analytiske perspektiver

Et gennemgående tema i interviewmaterialet var kvindernes beskrivelse af omsorg som en form for ressource og som en ressourcekrævende aktivitet, der nødvendiggør skarpe prioriteringer og aktiv forvaltning. I deres fortællinger om, hvordan de forvalter denne ressource, brugte de et sammensat sprog til at beskrive de omsorgsforpligtelser, de oplever i deres familier, og deres måder at håndtere dem på. I deres fortællinger sammenfiltrede de på uproblematisk vis beskrivelser af, hvordan de sætter grænser, forhandler, sparer op, investerer, prioriterer og betaler tilbage, med beskrivelser af at føle ansvar, kærlighed og tilhør til deres familiemedlemmer. Dette sammensatte sprog bestående af både objektiverende og kvantificerende termer og subjektive og følelseladede vendinger fangede vores opmærksomhed, ikke mindst fordi økonomi og følelser ofte fremstilles som modsætninger både i forskningen og den offentlige samtale (Tronto, 2015).

I analysen, som følger, undersøger vi, hvordan kvinderne forsøger at udrede og håndtere en række forpligtelser, værdier og følelser, der er diffuse og vanskelige at afgrænse og få styr på. Dette arbejde og kvindernes sammensatte omsorgssprog analyserer vi som et udtryk for, at de fører et moralsk regnskab. Med denne betegnelse ønsker vi at indfange de måder, hvorpå pårørende og andre omsorgsgivere evaluerer deres egne og andres omsorgshandlinger, mens de afprøver, hvilken moralsk målestok der skal danne grundlag for, hvad der udgør god omsorg. I vores udforskning af kvindernes moralske regnskaber har vi især været inspireret af perspektiver i den antropologiske omsorgsforskning, som på forskellige måder fremhæver, at omsorg er en social og moralsk praksis og en potentielt knap ressource (Buch, 2015; Muehlebach, 2012), som er omgærdet af moralske forestillinger, politiske økonomier og kulturelle praksisser og forståelser (Alber & Drotbohm, 2015; Mol, 2010; Tronto, 2015).

Vores arbejde med kvindernes fortællinger har været informeret af perspektiver som fremhæver omsorgens moralske karakter. Ifølge antropologen Arthur Kleinman er omsorg en transformativ moralsk praksis, som ikke blot ændrer omsorgsmodtageren, men også omsorgsgiveren, som i omsorgen for en anden må påtage sig nye roller og former for ansvar med en ændret selv- og verdensforståelse til følge (Kleinman, 2009, 2012, 2019; se også Buch, 2015; Danely, 2022; Mattingly, 2014). I tråd hermed har antropologen Cheryl Mattingly tilbudt begrebet 'moralisk laboratorium' til at beskrive, hvordan omsorg indebærer et eksperimentelt hverdagsligt arbejde med spørgsmålet: "Hvad er det gode, jeg vil forfølge" (Kuan & Grøn, 2017, s. 188). Svaret på dette spørgsmål er imidlertid hverken givet eller universelt, men bundet til den konkrete situation og sammenhæng, hvilket

betyder, at det kan være uklart og svært at vurdere for den enkelte, hvad der er det gode at gøre (Mattingly, 2014).

Vi har også arbejdet med perspektiver, som fremhæver, hvordan omsorg er intimt forbundet med spørgsmål om intergenerationelle gensidigheder og forpligtelser (Alber et al., 2008; Rytter et al., 2021). F.eks. har antropologerne Erdmute Alber, Sjaak van der Geest og Susan Reynolds Whyte (2008) fremhævet reciprocitet som én af de væsentligste kvaliteter ved intergenerationelle relationer (s. 6). For dem betegner reciprocitet en oplevelse af indbyrdes afhængighed, som kommer til udtryk i udvekslinger, hvor forskellige generationer giver til og tager fra hinanden over tid. En vigtig indsigt er, at intergenerationelle reciprocitetsrelationer er sammensatte, foranderlige og moralsk konfliktfyldte, da der med hver generation følger forskydninger og nye idéer om, hvad der skal udveksles, og hvordan og hvorfor (Alber et al., 2008; Rytter et al., 2021).

Spørgsmålet om reciprocitet og udvekslinger også blevet forfulgt i antropologiske studier af relationer mellem borgere og velfærdsstaten. Flere antropologiske studier fremhæver bl.a., hvordan de kvalitetsstandarder, styringsteknologier og service- og serviceideologier, som præger omsorgssektoren i Danmark, har afgørende indflydelse på og griber ind i, hvordan familiemedlemmer drager omsorg for hinanden og opfatter og balancerer deres rolle og forpligtelser som familiemedlemmer og samfundsborgere (Larsen, 2018; Rytter et al., 2021; Spalletta, 2024; Sparre & Rytter, 2021). F.eks. har antropologen Olivia Maria Spalletta vist, hvordan forældre til børn med Downs syndrom løbende forhandler med det danske velfærdssystem for at få adgang til den hjælp og de ressourcer, de per lov har krav på, og hvordan de i disse forhandlinger også forhandler og gentænker deres tilhørsforhold til og medborgerskab i Danmark. Hun argumenterer for, at forældrene udfører det, hun kalder 'kreativ bogføring' (2024, s. 3), hvor de løbende opgør og afbalancerer det, de giver til og modtager fra staten, og at denne bogføring er en central del af det at opfatte sig selv som en aktiv samfundsborger, der hører til og er en værdig modtager af hjælp (ibid.).

I vores analyser med kvindernes fortællinger har vi også arbejdet med perspektiver, som fremhæver, hvordan økonomi og omsorg i mange sammenhænge er sammenfiltrede størrelser. F.eks. påpeger filosofen Nancy Fraser (2016), at kapitalistiske systemer både udnytter og er afhængige af det omsorgsarbejde, som f.eks. finder sted i familier, og at sådanne systemer beror på en systematisk negligering af omsorgens betydning for økonomisk vækst. Sociologen Viviana Zelizer (2005) er også interesseret i relationen mellem økonomi og omsorg, når hun argumenterer for, at 'intim omsorg' ikke står i modsætning til eller finder sted i en anden sfære end f.eks. økonomi og jura, og at

det er problematisk at sentimentaliserer eller måske ligefrem romantisere omsorg som adskilt fra spørgsmål om økonomi og økonomiske forhold. Det økonomiske og det følelsesmæssige væves derimod sammen i hverdagslivet. Det gælder ikke mindst omsorg. Som hun skriver: "In negotiating economic conditions of care, participants are also defining meaningful social relations" (s. 207).

Ved at inddrage disse perspektiver og pointer vil vi nu fokusere på to pårørende, Lisbeth og Charlotte, for at udforske, hvordan de i omsorgen for deres nærmeste forhandler med sig selv om, hvorfor og hvordan de skal engagere sig og lade sig forpligte. Vi har valgt at fokusere på netop de to, fordi de befinder sig i forskellige livsfasen og engagerer sig forskelligt i omsorgen for deres forældre, og fordi deres historier egner sig til at synliggøre en række gennemgående temaer i det samlede interviewmateriale. Selvom Lisbeth og Charlotte er forskellige, hvad angår deres livssituation og deres måde at engagere sig på i omsorgen for deres nærmeste, fører de begge moralske regnskaber, som de til tider har svært ved at få til at gå op.

Intergenerationelle forpligtelser, udvekslinger, investeringer og usikkerheder

Lisbeth er en nyligt pensioneret sygeplejerske på 66 år, hvis mor lever med fremskreden demens. Ligesom de andre pårørende, vi har talt med, beskrev hun sin omsorg for sin mor som en del af en kompleks intergenerational og familiemæssig udveksling og som en praksis, der har gjort, at hun er begyndt at tage livtag med eksistentielle spørgsmål om, hvem og hvordan hun skal og vil være, og hvad der ifølge hende bør ligge i at være en familie.

Da vi taler med Lisbeth, er moren netop flyttet på plejehjem, hvilket har ændret Lisbeths liv markant. Plejehjemmet ligger en kort cykeltur fra Lisbeths parcelhus, hvilket betyder, at hun næsten dagligt besøger sin mor, og følgelig at hun er blevet den i familien, som deltager mest i omsorgen for hende. Lisbeths søster bor i Jylland, og kommer kun indimellem til Sjælland.

Selvom Lisbeth føler, at hun er blevet den primære pårørende i sin mors liv og derfor må løfte mest, er hun ikke i tvivl om, hvorvidt hun skal gøre det. For Lisbeth er det både vigtigt og rigtigt at besøge moren, så ofte hun kan. Til vores spørgsmål om, *hvorvidt* hun føler sig forpligtet til det, forklarer hun:

Altså, forpligtelser bliver et negativt ord på en eller anden måde. Men der er jo nogle omsorgsopgaver, som knytter sig til, at vi er i familie med hinanden. Så det er jo ikke ligesom 'ret og pligt' i samfundet, men nogle andre uformelle forpligtelser, som bygger

på følelser, og det gør det jo ikke på ens arbejde. Det er jo noget andet, når det er ens familie. Vi [Lisbeth og hendes søster] taler jo tit om, at det er tid til payback til vores forældre (Lisbeth, 66 år).

Selvom der i Danmark i de seneste år har været et stigende politisk fokus på at forpligte pårørende til at tage sig af deres plejekrævende nærmeste, er det ikke denne politiske forventning, som Lisbeth forholder sig til, når hun skal forklare, hvorfor hun tager sig af sin mor. Som det fremgår, er hun ikke begejstret for ordet "forpligtelser", da det i hendes ører konnoterer formelle rettigheder og pligter, som man f.eks. ser på en arbejdsplads eller andre steder, hvor borgere er bundet af lovkrav og mere eksplicite moralske forventninger om at handle og tage ansvar på bestemte måder. Ifølge Lisbeth forholder det sig anderledes i en familie. Her er man følelsesmæssigt forpligtet til at drage omsorg for hinanden, ikke fordi man er pålagt det af en ydre instans, men fordi man er i familie "med hinanden" og følelsesmæssigt forbundet på måder, som ikke kan indfanges i en formel "ret og pligt"-relation. Lisbeths forestillinger om, hvad det vil sige at være familie, resonerer således med antropologen Janet Carstens (2000) forståelse af familie og slægtskab som komplekse mønstre af forbundethed, der udgøres af sociale, følelsesmæssige og symbolske bånd og praksisser.

Selvom Lisbeth mener, at formelle rettigheder og pligter ikke hører hjemme i familierelationer, er det bemærkelsesværdigt, at hun bruger udtrykket "payback" til at beskrive sin relation til sine forældre. På engelsk betyder "payback" "tilbagebetaling af gæld" eller "at gengælde" – en betydning, som umiddelbart får en til at tænke på et udvekslingsforhold, der er omgivet af eksplicite forventninger og krav. Det ville imidlertid være at forsimple kompleksiteten i omsorgsrelationer (Barnes, 2012) og intergenerationelle relationer (Alber, van der Geest & Whyte, 2008; Zabiliüté, 2023) at fortolke Lisbeths ordvalg som et udtryk for, at hun ser sine familierelationer som en transaktion eller en direkte udveksling, hvor den enes bidrag kan opvejes af den andens modydelse.

Selvom ordet "payback" normalt antyder en form for udveksling, synes ordet i hendes forståelse at have en anden betydning end blot afvikling af gæld. Ifølge antropologen David Graeber indebærer gældsafvikling normalvis, at de udvekslende parters relation afbrydes. Graeber skelner i sit arbejde med gæld mellem to typer af reciprokke relationer: lukkede og åbne. En lukket reciprok relation indebærer ifølge Graeber, at der er en bestemt tidshorisont, inden for hvilken relationen mellem to eller flere udvekslende parter kan forventes udlignet og dermed afsluttet. Derimod indebærer en åben reciprok relation en kontinuerlig udveksling mellem parterne, hvor de ikke nødvendigvis holder nøje regnskab med, hvad der gives og modtages. Dette skyldes den permanente gensidige

forpligtelse, som karakteriserer relationen – en gensidighed, som gør, at parterne i princippet ikke kan betale deres gæld til hinanden og dermed lukke relationen (Graeber, 2001, s. 220).

Man kan argumentere for, at Lisbeth, ved at bruge vendingen “payback”, henviser til en form for åben reciprocitet, hvor hun forpligter sig på at give (og modtage), men ikke noget bestemt. Og det er denne åbenhed i relationen – altså fraværet af eksplicite forventninger og krav om, hvad hun skal give – som gør, at hun hele tiden må forhandle med sig selv om og diskutere med sig selv, hvordan hun skal give sin omsorg, som hun udtrykker det i artiklens indledende citat. Den reciprocitet, hun udtrykker med vendingen “payback”, er ikke blot social, men også moralsk, fordi hun i fraværet af eksplicite forventninger selv og i samarbejde med sin søster skal finde ud af, hvad der er passende at gøre i relationen til sin mor, og hvad der skal kendetegne deres måde at være en familie. Selvom relationen kan kendetegnes som en åben reciprok relation, indebærer den paradoksalt nok, at Lisbeth fører et moralsk regnskab, hvor hun kontinuerligt evaluerer sine omsorgshandlinger, ikke for at lukke relationen, men for at sikre, at hun lever op til de forventninger, hun har – og udvikler – til sig selv.

Selvom Lisbeth forsøger at finde ud af, hvordan hun helt konkret skal gengælde sin mors omsorg, lader hun ikke til at være i tvivl om, at en form for intergenerational og forpligtende udveksling af omsorg skal kendetegne deres måde at være familie på. Dette var særligt tydeligt, da vores samtale faldt på Lisbeths relation til sine børn og børnebørn:

Altså, jeg er jo rigtig meget sammen med mine børnebørn, og jeg gør det af stor kærlighed og et personligt drive. Men det er jo også lidt en opsparing, man laver dér. Hvis man nu vendte dem ryggen og ikke gad investere sin tid og overøse dem med kærlighed, så er det jo ikke sikkert, at de gider at komme, hvis... når jeg får brug for det (Lisbeth, 66 år).

Her beskriver Lisbeth sin omsorg for sine børnebørn som både en kærlighedsbaseret handling og en “investering” og “opsparing”, som hun kan trække på senere i livet. Hun lader således til at forstå sin relation til sine børnebørn på to forskellige, men komplementære måder. På den ene side taler hun om en dyb og stærk følelse af kærlighed, omsorg eller hengivenhed (“stor kærlighed”) og en indre motivation og passion (“personligt drive”) for at være sammen med dem. På den anden side italesætter hun omsorgen for sine børnebørn som en form for forpligtende gestus og indskriver og forpligter derved både sig selv og sine børn og børnebørn i det, antropologen Elena Buch (2015) kalder en ‘intergenerational cirkulation af omsorg’ (s. 283). Lisbeth antyder imidlertid samtidig en form for intergenerational usikkerhed. Selvom hun igennem sine omsorgshandlinger forsøger at forpligte

sine yngre familiemedlemmer på at træde ind i en åben reciprok omsorgsrelation, lader det til, at hun samtidig føler usikkerhed med hensyn til, om de vil være der, når hun en dag får brug for det (se også Louw, 2022).

I omsorgen for sin mor slynges Lisbeth ind i moralske overvejelser, hvor hun ikke blot ansføres til at påtage sig nye former for omsorg, men også til at forholde sig til, hvad hun mener, skal udgøre en familie, og hvordan familiemedlemmer bør være forpligtede over for hinanden, og hvor hun helt konkret skal efterleve det, hun tror på. Som antropologerne Heike Drotbohm og Erdmute Alber (2015) udtrykker det, er omsorg en aktivitet "that presumes, produces, or confirms kin relations or perceptions of relatedness" (s.7). En central del af dette familieskabende arbejde er etableringen af et åbent moralsk regnskab, hvor hun på en og samme tid evaluerer sine konkrete omsorgshandlinger (og forestillinger) – hvad hun giver – og de moralske orienteringer, som guider hendes handlinger – hvad hun *bør* give.

At blive forælder for sin forælder

I takt med sin mors forværring er Lisbeth blevet mere og mere involveret i morens pleje: Hun bruger flere timer om dagen på at hjælpe sin mor med personlig hygiejne og på at deltage i morens daglige aktiviteter. Det har ændret deres relation og den måde, hvorpå Lisbeth ser sig selv i den. Mens hun ryster på hovedet, fortæller hun, at hun sommetider kommer til at præsentere sig selv som sin mors mor, når hun deltager i møder på plejecentret:

Vi har jo et meget ulige forhold. Den måde, jeg kan illustrere det på, er ... Altså, når man sidder i det der beboerråd og så skal præsentere sig selv, så kommer man til at sige: "Jeg er mor til Anna ... Nårh, nej!" [griner ad sig selv]. Altså, det fortæller jo alt! Og jeg er ikke den eneste, hvor dét kommer ud af munden. Den dér relation er jo byttet rundt (Lisbeth, 66 år).

Selvom fortælelsen er komisk, så udtrykker den præcist, at morens sygdom og forværring har ændret deres relation radikalt, og at Lisbeth nu befinder sig i en situation, hvor hun påtager sig opgaver og et ansvar, som typisk forbindes med forældreskab og det at have et primært omsorgsansvar for et familiemedlem. Fortælelsen rummer imidlertid ikke blot en symbolsk og følelsesmæssig ombytning af Lisbeths og morens roller, men også en praktisk og kropslig dimension. Under vores samtale fortalte Lisbeth, at hun indimellem skifter ble på sin mor, selvom det ikke huer hende:

Min mor er blevet blebruger, og dér føler jeg en forpligtelse. Jeg ved godt, hvor travlt de har. Når jeg sidder derinde, så kan jeg godt ordne det der. Men jeg synes faktisk ikke, det er sjovt. Men den rolle har jeg valgt at tage på mig. Det gør både min søster og jeg ... Når min mor beder om at komme på toilettet, så kan jeg godt følge hende på toilettet, og så kan jeg også skifte den ble, og det tænker jeg, er en højere grad af værdighed, selvom jeg er hendes datter, frem for at hun måske skal vente 10 minutter på, at der kan komme en og skifte hende (Lisbeth, 66 år).

Det er interessant her, at Lisbeth ser sig selv som omsorgsgiver i et bredere omsorgsarrangement (Hillersdal & Winther, 2023), som udover hende selv også omfatter plejepersonalet på plejecentret, som hun hjælper ved blandt andet at skifte morens ble, men også ved at arrangere og bistå ved de sociale arrangementer for beboerne. Lisbeths omsorgsarbejde har således flere retninger og interesser. Det er i den forstand dobbelt: Hun yder omsorg for sin mor, som hun føler sig forpligtet over for, og hun yder omsorg for personalet, som hun er solidarisk med. At forene disse to forpligtelser er imidlertid ikke uproblematisk for hende. Som det fremgår, er hun nødt til at afveje, hvad der er mest værdigt – eller mindst uværdigt – for moren: at lade moren vente på at blive skiftet af en professionel eller at skifte bleen selv med det samme, vel vidende at moren ikke ville acceptere at gå med ble eller blive skiftet af sin datter, hvis hun ikke var ramt af demens: “Hvis min mor vidste, at hun skulle blive blebruger og ikke altid kunne holde på vandet og oftest heller ikke på sin afføring ... Jeg kan love dig, at hun ville tage sit eget liv, hvis hun vidste det!”.

Hun har også været i tvivl om, hvor meget hun skulle engagere sig i det sociale liv på plejehjemmet, og på grund af morens forværring, har hun valgt at slippe ansvaret for de ugentlige kaffesammenkomster, som hun ellers stod i spidsen for:

Jeg kunne simpelthen ikke mobilisere ressourcerne til at gøre det. Det er svært at holde gejsten oppe, når ens pårørende bliver så dårlig ... Man kan ikke både give noget til en mor, som er meget forvirret og ikke kan være i det, og så være tovholder på noget, hvor der sidder tolv andre beboere, som jo potentielt set er lige så dårlige som ens egen mor (Lisbeth, 66 år).

Det er imidlertid ikke bleskiftet og det antropologerne Barbara Da Roit og Josien de Klerk (2014) har kaldt “smelly care”, eller de sociale aktiviteter, som er det sværeste for Lisbeth. Det mest smertefulde for Lisbeth er, at hun langsomt taber sin mor til demens. Samtalerne er blevet sværere og sværere, og det udmatter hende at prøve at finde mening i morens tale, der bliver mere og mere usammenhængende. Hun fortæller, at moren sjældent kan genkende hende eller huske, at hun har været hos hende. Hun uddyber:

Den måde at kommunikere på er virkelig, virkelig anstrengende. Når jeg har været sammen med min mor, så er min hjerne jo gennemhullet, fordi det er ikke muligt at tænke sammenhængende tanker. Man bliver hele tiden afbrudt i øst og vest og hist og pist ... Man bliver SÅ træt. [...] Hun er jo forsvundet i den proces. Det bliver ren nonsenssamtale. Og alligevel er der den der navigeren i samtalen med hende, hvor man både skal se, nu tror jeg, at der er et glimt af min gamle mor, en bevidsthed, hvor hun forstår, og så til, at det er rent volapyk. Hvornår er det, man skal tale hende efter munden? Og hvornår skal man svare? Og hvordan krænker jeg hende mindst muligt i min måde at have samtalen på? Den afvejning gør jeg jo hele tiden, når jeg sidder overfor hende. [...] Det er på ingen måde en naturlig samtale. [...] Der bliver også noget pligt forbundet med det. Fordi... Nu var jeg der ikke i går, og jeg tror godt, jeg kan nå det i dag... Og så bliver der hele tiden den der forhandling med mig selv. Men hun kan jo ikke huske, at jeg ikke var der i går (Lisbeth, 66 år).

I det ovenstående fortæller Lisbeth om det følelsesmæssige og relationelle arbejde, som hun lægger i at blive ved med at genkende sin mor, som ikke genkender hende og mere og mere bliver en anden (se også Taylor, 2008). I citatet er det tydeligt, at Lisbeth kæmper med at "finde" sin mor i alt det "volapyk" og "nonsens", som præger deres samtaler, og at hun må lægge et enormt arbejde i at interagere med hende. Flere forskere har påpeget, at pårørendes omsorg for mennesker med demens udgør en "paradigmatisk case" på svære omsorgsrelationer, fordi reciprocitet fra den, som modtager omsorgen, ikke længere kan forventes (Barnes, 2012; Kleinman, 2019). Ifølge Kleinman (2019) kan dette gøre det tæt på umuligt at give omsorg, fordi omsorgsmodtageren spiller en aktiv og altafgørende rolle i den omsorg, hun eller han modtager. Omsorgsmodtagerens – om end små – anerkendende gestusser og genkendelse er afgørende for omsorgsgiverens handlinger, for det er herigennem, at de bliver meningsfulde. At reciprociteten mellem Lisbeth og hendes mor er udfordret, fremgår tydeligt af Lisbeths fortælling. Sygdommen forstyrrer morens evne til at gengælde og besvare datterens handlinger og gestusser – en gensidighed, som tidligere har bundet dem sammen og gjort deres samvær gensidigt meningsfuldt (se også Danelly, 2022; Higgs & Gilleard, 2016). Som Lisbeth fortæller, gør de svære samtaler, at samværet med moren bliver præget af pligt – en form for ydre eller universel nødvendighed – som føles som en byrde, frem for af en gensidigt meningsfuld og forpligtende situeret udveksling.

I takt med morens forværring har Lisbeth sværere og sværere ved at leve op til sine egne forventninger om, hvad hun skal gøre, og hvordan hun skal indgå i omsorgen. Som sygeplejerske er hun klar over, at mennesker med fremskreden demens kan leve i lang tid, og hun er begyndt at indse og forholde sig til, at der

højest sandsynligt kommer et tidspunkt, hvor hun bliver nødt til at overlade hende til professionelle plejere.

Det, der jo er med de demente, det er, at hun jo har relativt god fysik ... Hun kan jo holde lang tid endnu ... Og det er jo det ... Altså, så bliver det svært. Det at skulle tænke, at hvis hun holder to-tre år endnu, så kommer jeg ikke til at besøge hende helt lige så tit. Jamen, at skulle tænke, at ens mor er blevet så institutionaliseret, at min søster og jeg ikke kommer og besøger hende mere, for hun har ikke nogen glæde af det. At tænke, at nu er hun fuldstændig overladt til nogen andre, som er i stand til dagligt at mobilisere så meget professionel omsorg, så hun ikke får liggensår og alting ... Det synes jeg, er virkelig hårdt at tænke på (Lisbeth, 66 år).

Antropologen Jason Danely (2022) har introduceret begrebet "fragil resonans" for at beskrive den skrøbelige samklang mellem omsorgsgiver, omsorgsmottager og verden omkring dem, som udgør grundlaget for omsorgen. Ifølge Danely er omsorgsgiverens skrøbelighed og åbenhed afgørende for, at der kan opstå en følsom og empatisk omsorg, og at omsorgsgiveren løbende kan tune ind på omsorgsmottageren. Den samme skrøbelighed og åbenhed, som gør omsorgen mulig, kan imidlertid også føre til oplevelser af udmattelse og lidelse og følelser af fremmedgjorthed og håbløshed, når omsorgsgiveren føler, at han eller hun ikke kan leve op til sine egne og andres forventninger til omsorgen. Det, man kan kalde en resonans mellem Lisbeth og hendes mor, har indtil morens forværring gjort omsorgen meningsfuld for Lisbeth, men den stigende dissonans, som hun oplever i takt med morens forværring, betyder, at hun konfronteres med spørgsmål om, hvor længe hun kan klare det, og hvor lidt respons fra sin mor hun kan holde til. Hun ansøres således på en ny måde til at føre en form for moralsk regnskab, hvor hun må teste sine moralske forestillinger om, hvad hun kan klare – ikke blot at være en del af (at være sammen med sin mor), men også at være vidne til (at moren overlades til professionelle).

At prioritere skarpt og leve med den dårlige samvittighed

Charlotte er en selvstændig forretningskonsulent på 60 år, som forsøger at balancere mellem at gøre karriere, at drage omsorg for sin far på 88 år og at være sammen med sin sammenbragte familie. Charlottes far har været igennem et langvarigt sygdomsforløb, som har involveret flere indlæggelser og forflytninger. Det har taget hårdt på både faren, hende og resten af familien. Ligesom Lisbeth

er det for Charlotte en selvfølgelighed at tage sig af sin familie. Som hun fortalte: "Mine egne ubevidste værdier er jo, at man selv skal tage sig af sin familie. Uanset. For better and for worse. Det ligger jo ret dybt i mig." Men hvor Lisbeth i omsorgen for sin mor skal realisere sine eksisterende familieværdier, skal Charlotte først og fremmest gøre op med sig selv, hvem der egentlig udgør hendes familie. Hun må, med Carstens (2005) ord, "gøre" sin familie på en ny måde i lyset af farens tiltagende sårbarhed.

Charlotte tænker meget over, hvordan hun skal efterleve værdien om, at man skal tage sig af sin familie, i en hverdag med mange "stakeholders", som hun betegner medlemmerne i sin sammenbragte familie, som omfatter to voksne børn fra et tidligere ægteskab, to små børnebørn og hendes nuværende partner, som har fire voksne børn, som hun også føler sig forbundet til:

Det er ikke bare en kernefamilie, der samles til jul, ik'? Jeg har mange stakeholders [griner]. Jeg kan godt føle mig en lille smule stresset indimellem, fordi jeg godt kan føle mig lidt splittet i, hvordan jeg skal prioritere. Man kører lidt slalom i det der. Men jeg tror, at i stedet for at prøve at være lidt alle vegne, så lave nogle lidt skarpe prioriteringer. Og så leve med den dårlige samvittighed, det afstedkommer. Og håbe på, at der er nogen, der tilgiver dig i den anden ende [hun slår ud i et grin] (Charlotte, 60 år).

Selvom begrebet stakeholder hører til Charlottes professionelle vokabular, er det interessant, at hun bruger det, når hun beskriver de mennesker, som hun betragter som sin familie. At bruge begrebet "stakeholder" som normalt anvendes om personer med interesser i en virksomhed, kan ses som hendes måde at skabe en refleksiv distance til sine familiemedlemmer – en distance, som gør hende i stand til at vurdere og prioritere, hvilke hensyn og interesser hun vil pleje, og dermed, hvordan hun fremover føler sig nødsaget til at 'gøre' familie. Det indebærer, at hun må prioritere og vurdere, hvilke familierelationer hun skal give forrang, og hvilke familierelationer der nu må træde mere i baggrunden. Hun står således i en situation, hvor hun føler sig nødsaget til at skabe klarhed i den "vedvarende diffuse solidaritet" (Schneider, 1980, s. 51), som indtil nu har kendetegnet hendes måde at gøre familie på og som ifølge sociologen David Schneider er kendetegnende for den vestlige verden. Charlotte har, som hun fortalte, lavet en prioriteret liste, som hun kan leve med, og som skaber orden i hendes mange "stakeholders": "Der har jeg sat sådan en ret klar grænse: Det er mine børn først. Det er prioriteringen. Så er det min far, fordi han ikke kan klare sig selv, og så kommer resten efterfølgende." I denne skarpe prioritering og afgrænsning tegner Charlotte således konturerne af et "moralsk projekt" (Mattingly, 2014), hvor det bliver muligt for hende at forpligte

sig mere på nogle familierelationer end på nogle andre, selvom denne prioritering – som hun fortalte – stadig indebærer at skulle leve med dårlig samvittighed. Charlotte har også dårlig samvittighed over, at hun prioriterer sit arbejde og ikke synes, at hun lever op til de forestillinger om, hvordan en pårørende skal være, som hun møder i sin omgangskreds. Hun holder meget af sit arbejde, og hun er ikke villig til at opgive det for at dedikere sig til omsorgen for sin far og sine børnebørn, hvilket flere i hendes netværk har valgt at gøre:

Jeg kender jo også folk, der siger: "Jamen, så siger jeg mit job op, for så har jeg mere tid til mine børn og børnebørn og gamle forældre og så videre". Og det har jeg da også tænkt lidt over. Men jeg kan sgu godt lide mit arbejde. Og det er faktisk det, der holder mig 'sane', ik'? Og det kan jeg også godt få lidt dårlig samvittighed over, at jeg ikke bare er totalt opofrende. Men det har jeg faktisk ikke lyst til. Jeg kan have lidt dårlig samvittighed over, at der ikke er mere Florence i mig, men det er der altså ikke [hun griner lidt igen] (Charlotte, 60 år).

Når Charlotte fremhæver bekendte, som siger deres job op for at passe deres pårørende, og introducerer forestillinger om selvopofrelse med henvisning til sygeplejefagets koryfæ Florence Nightingale, italesætter hun de kønnede normer om omsorg, som hersker i hendes omgangskreds. Selvom hun genkender disse normer, abonnerer hun også på en anden central kulturel værdi i Danmark, nemlig at arbejde og gøre karriere (Hansen et al., 2022). Danely (2022) beskriver, hvordan en omsorgsgivers resonans med dominante kulturelle narrativer om omsorg er det, der giver mening til omsorgshandlinger (s. 4). Han beskriver omvendt også, at omsorgsgivere kan opleve dissonans, når de ikke kan leve op til de herskende kulturelle normer og forventninger, der gælder for omsorgsgivere. Charlotte oplever, at hun skal finde en balance og leve op til to umiddelbart modsatrettede værdier: at ofre sig for familien og at realisere sig selv på arbejdsmarkedet.

Forhandling og evaluering af det offentliges omsorg

Charlottes far har i de seneste fem år været gennem en svær periode, og det var svært for hende at gennemskue, hvordan det stod til. Hun fortalte, at han nogle gange virkede normal, andre gange slet ikke, og at hun efter en række besøg opdagede, at han drak op til tre flasker rødvin om dagen, og at han generelt havde svært ved at huske og klare simple hverdagsting. Med lige dele chok og ironisk distance i stemmen beskrev hun, hvordan hun en dag fandt ham i færd med at spise en rå fisk, da han ikke vidste, hvad han skulle gøre med den. For at finde

ud af, "hvad fanden der er op og ned", og få en vurdering af ham kontaktede hun efterfølgende en privatpraktiserende sygeplejerske, som hurtigt kunne fortælle, at han havde fremskreden demenssygdom og havde behov for langt mere støtte i hverdagen. Charlotte fortalte, at faren var velhavende, og for at dække hans plejebehov besluttede hun i samråd med sine to brødre, der bor i Jylland, at betale for en omfattende privat hjemmeplejeordning.

Fordi Charlotte bor på Sjælland, blev hun den i søskendeflokken, der hovedsagelig kom til at stå for koordineringen af farens pleje med det private plejebureau, hvilket betød, at hun fik indsigt i farens økonomi og senere også i den offentlige sektors bureaukrati. I vores samtale fortalte hun, at hun hurtigt kunne se, at der ikke ville være råd til at fortsætte den private ordning, selvom den tydeligvis var god for faren:

Vi var faktisk i tvivl, da vi fik [plejehjems]pladsen, om vi skulle sige ja. På det tidspunkt vidste vi ikke hvor længe ... Han blomstrede jo faktisk fysisk op under den der pleje og omsorg, så jeg tænkte, at han kan jo leve mange år endnu. Men det koster 3 millioner kroner om året, sådan en pasning der. Det rækker det jo ikke til, hvis han lever 10 år endnu. Så det var egentlig et ret simpelt regnestykke. Og man kan jo ikke bare sige: "Øh, vi vil ikke have den nu, men måske om et halvt år". Så vi besluttede at sige: "Ja!". Og det var jo meget mod hans vilje. Det var det. Det var et overgreb (Charlotte, 60 år).

Som det fremgår, var det langtfra enkelt for Charlotte og hendes brødre at beslutte, hvorvidt de skulle fortsætte med den private plejeordning, så længe økonomien rakte til det, eller takke ja til kommunens tilbud om en plejehjemsplads og dermed gå imod farens ønske om at tilbringe den sidste del af livet i sit eget hjem. Dilemmaet var, at de ikke fandt nogen af løsningerne holdbar. Den private plejeordning var nogenlunde moralsk holdbar, men økonomisk uholdbar. Omvendt var den offentlige plejehjems løsning økonomisk holdbar og kun nogenlunde moralsk acceptabel. "Jeg kan godt få lidt dårlig samvittighed over, at jeg har udliciteret plejen af min far", som Charlotte fortalte.

Ordet "udlicitere" bruges typisk i offentlig forvaltning, hvor det normalt henviser til det at overlade opgaver eller aktiviteter, som udføres af en offentlig myndighed eller organisation, til private virksomheder. Charlottes brug af ordet kan ses som en humoristisk karikering, hvorigennem hun skaber en ironisk distance til den svære beslutning, det var at lade faren flytte på plejehjem, og til idealet om, at en datter burde passe sin gamle far, som tydeligvis spørger som en

moralsk målestok, hun evaluerer sig selv efter. Som Mattingly (2013) understreger, rummer den enkeltes moralske arbejde altid risikoen for moralsk fiasko og en oplevelse af, at "ethvert valg og enhver handling på en eller anden måde er moralsk forkert" (s. 306; vores oversættelse), og det er netop det, der også er på spil for Charlotte, når hun oplever tilbagevendende samvittigheds kvaler.

Efter at Charlotte og hendes brødre havde takket ja til plejehjemspladsen, håbede de, at de kunne afslutte den private plejeordning. Men efter nogle måneder oplevede Charlotte, at hendes far fik det dårligere, både fysisk og psykisk: "Der havde vi det sådan ... Lige om lidt så dør han af det her, og så tog vi én af sygeplejerskerne ind igen for at se, om det kunne noget." Tilkøbet af en privat sygeplejerske til dagligt at komme nogle timer hos faren oplever Charlotte, er nødvendigt, for at faren får den rette pleje og omsorg, for hun er kritisk overfor det niveau, som det offentlige plejehjem kan levere: "Det er minimeret til ... det allermest nødvendige. [...] Der er ingen omsorg. Der er ingen hygge". Charlotte er også frustreret over, hvor meget hun skulle forhandle med det offentlige velfærdssystem for at få adgang til ydelser og servicier til sin far. I vores samtale fremhævede hun de komplicerede bureaukratiske processer og udtrykte frustration over, at selv de mindste aspekter af farens pleje krævede separate godkendelser og bevillinger: "Der skal jo søges om en separat bevilling på alt lige fra støttestrømper til bleer til ... hvad ved jeg." Charlotte er ikke blot frustreret over det, hun oplever som lav kvalitet i pleje- og omsorgsarbejdet og de tunge bureaukratiske processer; hun er også frustreret over, at hun som pårørende forventes at løfte opgaver, som ifølge hende burde ligge hos de professionelle:

Problemet er nu, at de efterlyser hjælp fra de pårørende, men vil jeg ser også bare et system, der ikke fungerer. Ikke engang det mest basale sker. Og så bliver man irriteret. Fordi så føler man bare: 'Altså, I laver jo ikke de ting, I skal', og så samtidig skal vi så også – du ved, søger I også hjælp fra os ... Get a grip! Få det til at fungere – så vil vi gerne chippe ind. Få de der helt basale faglige ting til at fungere, som vi ikke kan tage os af. Og hvis det fungerer, så tror jeg også, at der er større velvilje for, at man involverer sig mere. Men jeg tænker lige nu: "Hvad får vi overhovedet for vores penge?" (Charlotte, 60 år).

Charlotte har, som det fremgår, en klar forestilling om, at den professionelle omsorg skal være fagligt funderet, og at der bør være en klar opgavefordeling mellem pårørende og professionelle plejere. Charlottes kritik af den offentlige omsorg flugter med kritikken fra forskere, som har fremhævet, hvordan de seneste årtiers reformer bl.a. har medført, at omsorg bliver leveret som en række prissatte enkeltydelser, -servicier og -tilbud, og at den offentlige omsorg som et

resultat er blevet "tynd" og "ikke-god-nok" (Hansen, 2023; Hansen et al., 2022). Hendes frustration vidner om, at hun har en forståelse af samfundskontrakten, som indebærer nogle specifikke forventninger til omsorgen i velfærdsstatens institutioner, som hun oplever, ikke bliver indfriet. Den lave kvalitet, som Charlotte oplever, har gjort, at hun er begyndt at interessere sig for, *hvordan* "staten" lever op til sin del af samfundskontrakten. Ifølge Charlotte bør denne være kendetegnet ved en åben reciprok relation (Graeber, 2001), fordi statens omsorg for den enkelte ikke bør være afhængig af den enkeltes bidrag i form af skattebetalinger eller engagement. Hun begynder – med Graebers ord – at lukke relationen, når hun begynder at gå op i, hvad hun får, og hvad hun giver, og på den måde behandler relationen mellem hendes familie og staten som en direkte transaktion. Dette bliver tydeligt, når hun f.eks. gør velfærdsprofessionelles samarbejdsevner og de offentlige institutioners ydelsesniveau til en præmis for sit engagement og samarbejde, og når hun lægger op til en form for direkte udligning ved at sætte spørgsmålstegn ved, hvad skattepengene går til. I omsorgen for sin far påbegynder Charlotte således det, antropologen Olivia Spalletta kalder kreativ bogføring (2024). De forældre, Spalletta har fulgt, praktiserer en form for kreativ bogføring, som handler om at gøre sig fortjent til velfærdsstatens omsorg. Charlotte, derimod, praktiserer en form for bogføring, som handler om at ansvarliggøre velfærdsstaten og synliggøre, at det moralske regnskab for hende ikke stemmer. Hvor forældrene i Spallettas analyse evaluerer sig selv som værdige omsorgsmottagere, evaluerer Charlotte i højere grad staten som en værdig omsorgsgiver.

Afsluttende diskussion

Afsættet for denne artikel har været det aktuelle politiske fokus på at engagere pårørende i omsorgen for deres ældre familiemedlemmer og de seneste årtiers reformer af ældre- og omsorgsområdet i den danske velfærdsstat, som har indebåret en gradvis forflytning af ansvar fra staten til individet, familien og civilsamfundet (Dahl & Hansen, 2022; Regeringen, 2024). Præmissen for analysen har været, at det i en tid, hvor pårørende forventes at spille en større og mere aktiv rolle i velfærdssamfundet, er vigtigt at undersøge de moralske dilemmaer, pårørende oplever og må håndtere, når de involverer sig i omsorgen for en nærtstående, og hvordan de forholder sig til spørgsmål om, *hvorfor* og *hvordan* de skal engagere sig og lade sig forpligte.

Med denne artikel har vi vist, hvordan det at involvere sig i omsorgen for sine

forældre er en kompleks moralsk praksis, der aktualiserer spørgsmål om, hvad der skal kendetegne de intergenerationelle forpligtelser i ens familie og ens rolle som borger i samfundet. Igennem næranalyser af to pårørendes overvejelser om deres omsorgsarbejde og guidet af indsigter fra den antropologiske omsorgsforskning har vi vist, hvordan de pårørende fører et moralsk regnskab, hvor de evaluerer deres egen, familiens og "statens" omsorg og samtidig må forholde sig aktivt til, hvad god (nok) omsorg kan være. I omsorgen for deres forældre slynges de to pårørende Lisbeth og Charlotte ind i moralske overvejelser om, hvad de kan og vil give. De skal f.eks. overveje, hvem i familien de er forpligtede overfor, og hvordan, og således gennem et moralsk regnskab "gøre" familien på ny i lyset af de nye omsorgsbehov i familien (Carsten, 2000). De skal også afveje den balance, der skal være i relationen mellem omsorgsgiver og -modtager, som når Lisbeth f.eks. overvejer, hvor lidt respons fra sin mor hun kan holde til, eller når Charlotte overvejer, hvordan hun skal forholde sig til de idealer og forventninger om, hvordan man skal være pårørende, som hun støder på i sin omgangskreds. Endelig anspores de i omsorgen for deres nærmeste til at overveje deres forventninger til velfærdsinstitutionernes omsorg og service og forholde sig kritisk til staten som omsorgsgiver og de etikker og idéer om reciprocitet, som de offentlige omsorgs- og plejearrangementer bygger på.

Deres moralske regnskaber er drevet frem af et sammensat omsorgssprog, som de bruger til at afveje og afstemme de omsorgsværdier, de både mærker og konfronteres med i omsorgen for deres nærmeste. Lisbeth taler både om "uformelle forpligtelser" i familien, "personligt drive" og om at drage omsorg af "stor kærlighed" og "overøse" familiemedlemmer med "kærlighed", men også om "payback", "investering" og "opsparing". På samme måde taler Charlotte om, hvordan det at drage omsorg for sin familie ligger "dybt" i hende, samtidig med at hun taler om "at prioritere", "at udlicitere plejen" af sin far og om at "chippe ind" på plejehjemmet. Analysen har vist, hvordan de igennem dette sammensatte sprog forsøger at udrede og ordne en række forpligtelser, værdier og følelser, der er diffuse og vanskelige at afgrænse og få styr på.

Det er ikke overraskende, at Lisbeth og Charlotte i deres fortællinger både henviser til kærlighed og økonomi, da familier i mange sammenhænge udgør en både social og økonomisk enhed (Fraser, 2016; Zelizer, 2005). Deres brug af økonomiske termer og billeder i deres omsorgsfortællinger er imidlertid interessant, fordi det, de beskriver, kun sjældent handler om konkrete penge og transaktioner. De økonomiske og forvaltningsmæssige handlinger optræder mere metaforiske end repræsentative, og man kan således argumentere for, at de billeder, som deres økonomiske sprogbrug fremmaner, er et led i det, antropologen

Lisa Stevenson (2014) kalder en imagistisk erkendelsesmåde (s. 10-11). Ifølge Stevenson kan et billede – forstået bredt som et objekt, et udsagn, et fænomen osv. – virke imagistisk ved at kondensere og abstrahere en levend erfaring på en måde, som ikke er repræsentativ eller faktisk, men som både indfanger hverdagslivets modsætninger og ambivalenser og åbner for nye måder at tænke og handle på. Et billede i denne forståelse overskrider således de meninger, det kommunikerer, og den information, det på overfladen symboliserer.

I vores informanternes tilfælde lader det til, at de økonomiske billeder – og de tilsyneladende rationelle ræsonnementer, de tillader – gør dem i stand til at håndtere de flydende og diffuse forestillinger om forpligtelser og forbundetheder, som hersker i deres familier og omverden. De økonomiske billeder og de dertilhørende betydninger kan ses som dele af en samlet narrativ, som gør det muligt for dem at skabe orden i omsorgens rod (Seaman et al., 2019). Som antropologen Jason Danely (2022) har argumenteret for, kan narrativer skabe orden og sammenhæng i de “volatile møder”, som omsorg indebærer (s. 4). Den orden og sammenhæng, som de økonomiske termer skaber, er imidlertid skrøbelig netop på grund af omsorgens volatilitet og “messiness” (Seaman et al., 2019), som gør, at regnskabet, så at sige, aldrig rigtig går op. I den forstand udtrykker brugen af økonomiske termer en form for fantasi om, at pårørende som Lisbeth og Charlotte kan forvalte deres omsorg på en præcis, kontrolleret og retfærdig måde – en fantasi, som næppe lader sig realisere, men som ikke desto mindre udtrykker et ønske om, behov for eller længsel efter en form for kontrol. De fantasier om rationel ressourceforvaltning, som udtrykkes igennem de økonomiske termer og billeder, fungerer på den måde som en art moralsk laboratorium, hvor de kan udforske og håndtere deres ønsker og længsler, selvom de ikke altid kan adresseres i det konkrete omsorgsarbejde.

Vores interviewpersoners sammensatte sprog om omsorg går igen i den offentlige samtale om omsorg, hvor eksempelvis politikere og embedsmænd mobiliserer familie-billeder og de dertilhørende idéer om forpligtelser og forbundetheder, når de taler om, at velfærdsstaten skal forvandles til et velfærdssamfund, samtidig med at de mobiliserer økonomiske billeder og dertilhørende idéer om effektiv ressourceudnyttelse, når der tales om at “indregne” de pårørendes omsorg i leveringen af velfærd. En risiko ved dette sammensatte sprog om omsorg er, at de økonomiske billeder bliver styrende for, hvordan omsorg forstås og forvaltes, navnlig at omsorg betragtes som en frit tilgængelig “ressource”, som blot kan indregnes i et samfundsøkonomisk regnskab. Nærværende analyse peger på, at pårørende i høj grad allerede er dybt involverede i omsorgen for deres nærtstående, og at deres omsorg næppe er en ressource, men et engagement, som er omgærdet

og bundet af komplekse moralske logikker og spørgsmål. At interessere sig for og forstå disse er en vigtig forudsætning for at kunne begynde at tale om at "indregne" den omsorg, pårørende yder for deres nærmeste.

Litteratur

- Alber, E., & Drotbohm, H. (2015). *Anthropological Perspectives on Care: Work, Kinship, and the Life-Course*. Palgrave Macmillan. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/kbdk/detail.action?docID=4716843>
- Alber, E., Sjaak van der, G., & Whyte, S. R. (2008). *Generations in Africa: Connections and Conflicts*. Lit. Verlag, Berlin.
- Andersen, T. M., & Skaksen, J. R. (2022). Velfærdssamfund – en social kontrakt på tværs af generationer. In J. R. Andersen & J. R. Skaksen (Eds.), *Et aldrende Danmark*, pp. 100–114). ROCKWOOL Fondens Forskningsenhed & Gyldendal.
- Armstrong, P., & Szebehely, M. (2023). Introduction: Framing and comparing unpaid care work. In P. Amstron (Ed.), *Unpaid Work in Nursing Homes* (pp. 1–17). Policy Press. <https://bristoluniversitypressdigital.com/display/book/9781447366188/ch001.xml>
- Barnes, M. (2012). *Care in everyday life: An ethic of care in practice*. Bristol University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt9qgvc9>
- Buch, E. D. (2015). Anthropology of Aging and Care. *Annual Review of Anthropology*, 44, 277–293.
- Burke, R. J. (2017). The sandwich generation: Individual, family, organizational and societal challenges and opportunities. In R. J. Burke & L. M. Calvano (Eds.), *The Sandwich Generation* (pp. 3–39). Edward Elgar Publishing. <https://www.elgaronline.com/edcollchap/edcoll/9781785364952/9781785364952.00007.xml>
- Carsten, J. (2000). *Cultures of Relatedness: New Approaches to the Study of Kinship* (edited). Cambridge University Press.
- Clarke, A. E. (2005). *Situational Analysis: Grounded Theory After the Postmodern Turn*. SAGE.
- Danmarks Radio. (2022). Sundhedsøkonom: Ældreplejen skal være mere 'sydlandsk', DR Nyheder 11. okt. 2022. <https://www.dr.dk/nyheder/politik/folketingsvalg/sundhedsoekonom-aeldreplejen-skal-vaere-mere-sydlandsk>
- Da Roit, B., & de Klerk, J. (2014). Heaviness, intensity, and intimacy: Dutch elder care in the context of retrenchment of the welfare state. *Medical Anthropology Theory*, 1, 1–12. <https://doi.org/10.17157/mat.1.1.204>
- Dahl, H. M., & Hansen, L. L. (2022). Introduction: A care crisis in the Nordic welfare states? In L. L. Hansen, H. M. Dahl, & L. Horn (Eds.), *A Care Crisis in the Nordic Welfare States?* (pp. 1–19). Policy Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv2321kf8>
- Danely, J. (2022). *Fragile resonance: Caring for older family members in Japan and England*. Cornell University Press.
- Danske Patienter. (2019). *Undersøgelse: Pårørende under pres*. Danske Patienter. <https://danskepatienter.dk/publikationer/undersogelse-paaroeerende-under-pres>
- Eskelinen, L., Boll Hansen, E., & Frederiksen, M. (2006). Fra omsorg til service: nyorientering i hjemmeplejen? *Socialvetenskabelig Tidsskrift*, 13(1), 19–34.
- Fraser, N. (2016): Contradictions of capital and care, *New Left Review*, July-August: 99–117.

- Graeber, D. (2001). *Toward An Anthropological Theory of Value*. Palgrave Macmillan US. <https://doi.org/10.1057/9780312299064>
- Hämäläinen, H., & Tanskanen, A. O. (2021). 'Sandwich generation': Generational transfers towards adult children and elderly parents. *Journal of Family Studies*, 27(3), 336–355. <https://doi.org/10.1080/13229400.2019.1586562>
- Hansen, L. L., Dahl, H. M., & Horn, L. (Eds.) (2022). *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*. Policy Press. Transforming Care <https://doi.org/10.2307/j.ctv2321kf8>
- Hansen, L. L. (2023). Omsorgskrisen og udfordringerne til velfærdsstatens bæredygtighed. *Økonomi & Politik*, 2023(3), 11–27. <https://doi.org/10.7146/okonomi-og-politik.v2023i3.141094>
- Hilliersdal, L., & Winther, J. (2023). Intergenerationelle omsorgsarrangementer i et aldrende samfund. *Tidsskriftet Antropologi*, (86), 63–74. <https://doi.org/10.7146/ta.vi86.141322>
- Higgs, P., & Gilleard, C. (2016). Interrogating personhood and dementia. *Aging & Mental Health*, 20(8), 773–780. <https://doi.org/10.1080/13607863.2015.1118012>
- Johansen, M. B., Aarhus, R., & Kass, E. D. (2024). *At være pårørende i Danmark – en kvalitativ analyse af pårørendes erfaringer fra et hverdagslivsperspektiv*. VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd. <https://www.vive.dk/media/pure/rv74poov/24963100>
- Kleinman, A. (2009). Caregiving: The odyssey of becoming more human. *The Lancet*, 373(9660), 292–293. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(09\)60087-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(09)60087-8)
- Kleinman, A. (2012). Caregiving as moral experience. *The Lancet*, 380(9853), 1550–1551. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)61870-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)61870-4)
- Kleinman, A. (2019). *The Soul of Care: The Moral Education of a Husband and a Doctor*. Penguin Publishing Group.
- Kuan, T., & Grøn, L. (2017). Introduction to “Moral (and Other) Laboratories”. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 41(2), 185–201. <https://doi.org/10.1007/s11013-017-9534->
- Københavns Professionshøjskole (2023). *Politik for ansvarlig forskningspraksis på Københavns Professionshøjskole*. Københavns Professionshøjskole. <https://www.kp.dk/wp-content/uploads/2023/10/politik-for-ansvarlig-forskning-paa-kp-2023.pdf>
- Ploug, N., Henriksen, I., & Kærgård, N. (2004). Den danske velfærdsstats historie: Antologi. *Socialforskningsinstituttet*.
- Larsen, B. R. (2018). Parents in the Migratory Space Between Past, Present and Future: The everyday impact of intergenerational dynamics on refugee families' resettlement in Denmark. *Nordic Journal of Migration Research*, 8(2), 116–123. <https://doi.org/10.1515/njmr-2018-0014>
- Manor, S. (2021). Being a Working Grandmother, Mother, and Daughter at the Same Time: A “Double Sandwich” in a Four-generation Family. *Journal of Family Issues*, 42(2), 324–344. <https://doi.org/10.1177/0192513X20921520>
- Mattingly, C. (2013). Moral Selves and Moral Scenes: Narrative Experiments in Everyday Life. *Ethnos*, 78, 301–27. 10.1080/00141844.2012.691523
- Mattingly, C. (2014). *Moral Laboratories: Family Peril and the Struggle for a Good Life*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520959538>
- Mol, A. (2008). *The Logic of Care: Health and the Problem of Patient Choice* (pp. xii–xiii). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203927076>
- Mol, A., Moser, I., & Pols, J. (2015). *Care in Practice: On Tinkering in Clinics, Homes and Farms*. Transcript Verlag. <https://doi.org/10.14361/transcript.9783839414477>

- Muehlebach, A. (2012). *The Moral Neoliberal: Welfare and Citizenship in Italy*. University of Chicago Press. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/kbdk/detail.action?docID=913746>
- Rapp, T., Jena, A. B., Costa-Font, J., & Grabowski, D. C. (2023). Caregiving across generations: Do older adults with more grandchildren get another bite at the “sandwich” generation? *Social Science & Medicine* (1982), 334, 116-199. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2023.116199>
- Regeringen. (2024). *Regeringens ældrereform – du bliver aldrig for gammel til at have det godt* (2024). Social-, Bolig- og Ældreministeriet.
- Rose, N. (2000). Community, Citizenship, and the third Way. *American Behavioral Scientist*, 43(9), 1395–1411. <https://doi.org/10.1177/00027640021955955>
- Rostgaard, T., Jacobsen, F., Kröger, T., & Peterson, E. (2022). Revisiting the Nordic long-term care model for older people—Still equal? *European Journal of Ageing*, 19(2), 201–210. <https://doi.org/10.1007/s10433-022-00703-4>
- Rytter, M., Sparre, S. L., Ismail, A. M., & Liversage, A. (2021). *Minoritetsældre og selvdpegede hjælpere: kommunal velfærd og omsorg i forandring*. Aarhus Universitetsforlag.
- Seaman, A. T., Robbins, J. C., & Buch, E. D. (2019). Beyond the evaluative lens: Contextual unpredictabilities of care. *Journal of Aging Studies*, 51, <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2019.100799>
- Schneider, D. (1980). *American Kinship. A Cultural Account*. Chicago & London: The University of Chicago Press (1968).
- Spalletta, O. (Accepteret/In press). Logics of reciprocity in Denmark: Longing and belonging in a virtuous cycle of welfare. *Economic Anthropology*. <https://doi.org/10.1002/sea.2.12328>
- Sparre, S. L., & Rytter, M. (2021). Between Care and Contract: Aging Muslim Immigrants, Self-appointed Helpers and Ambiguous Belonging in the Danish Welfare State. *Anthropology & Aging*, 42(1), 112–128. <https://doi.org/10.5195/aa.2021.279>
- Stevenson, L. (2014). *Life Beside Itself: Imagining Care in the Canadian Arctic*. Life Beside Itself. University of California Press.
- Taylor, J. S. (2008). On Recognition, Caring, and Dementia. *Medical Anthropology Quarterly*, 22(4), 313–335.
- Tronto, J. C. (2015). *Who Cares? How to Reshape a Democratic Politics* (1st ed.). Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9781501702761>
- Zabiliūtė, E. (2023). Care without heart: Kinship, chronic illness, and the emotion of care in Delhi. *Anthropology & Medicine*, 30(3), 230–245. <https://doi.org/10.1080/13648470.2023.2245308>
- Zelizer, V. A. R. (2009). *The purchase of intimacy* (pp. xi–xi). University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400826759>
- Ældre Sagen. (2021). *Undersøgelse om pårørendes situation i Danmark*. Ældre Sagen. <https://www.aeldresagen.dk/maerkesager-og-resultater/viden-og-tal/analyser-og-undersoegelser/2022-undersoegelse-paarorerende-2021>
- Ældre Sagen. (2024). *Voksne børn til modtagere af hjemmehjælp*. Undersøgelse udført af Danmarks Statistik for Ældre Sagen. <https://billeder.aeldresagen.dk/cdn/xZfVA7/2024-voksne-boern-til-modtagere-af-hjemmehjaelp.pdf>